

HAMBERGER JUDIT

A csehországi romák helyzete

A csehországi romákról általában

1938 előtt Csehszlovákiában körülbelül százezer roma élt, ebből 1 Csehországban és Morvaországban megközelítőleg hétezer. A csehországiak a letelepült szlovákiai romákkal ellentétben a vándor oláh cigányok közé tartoztak. A többségi nemzet bizalmatlan és elutasító magatartása törvényekben is tükröződött: 1927-ben kiadtak egy törvényt a vándorcigányokról, amely aszociálisnak bélyegezte őket, és előírta, hogy különleges jegyzékeken, cigányigazolványokkal vagy vándorlevelekkel tartsák őket nyilván.

1939 februárjában ún. „letelepítési akció” kezdődött: akik nem tudták igazolni, hogy rendszeres munkából el tudják magukat tartani, azokat büntetőtáborokba gyűjtötték. 1942-től a németek kezdtek nyilvántartásukba. Mintegy hatezer cigányt és ötezer „cigány életmódot folytató” személyt jegyeztek be. Egyúttal az első transzportokat is elindították Auschwitzba, ahol a cseh roma közösséget szinte teljesen kiirtották; 1945 után alig hatszázan tértek vissza közülük.¹

A morva- és csehországi romák legnagyobb része csak a második világháború után települt be főként Szlovákiából. Szlovákiában ekkoriban körülbelül 100 ezer roma élt, primitív körülmények között, izoláltan. E roma településeken a borzalmas nyomor abszolút írástudatlansággal és szinte teljes munkanélküliséggel párosult. Ennek ellenére e telepek lakói olyan szabályok szerint éltek, amelyek segítettek nekik megőrizni közösségük rendjét és erkölcsét. Ezek a normák meghatározták a férfiak, nők, gyerekek, szülők, nagyszülők, apák, anyák, idősebb és fiatalabb testvérek, rokonok kötelességeit, az elismert autoritásokat, és meghatározták a nem roma környezethez való viszonyukat is.

Csehországban más volt a helyzet. A kitelepített németek után üres települések és házak maradtak, s ez sok munka- és lakáslehetőséget, valamint meggazdagodási alkalmat kínált. A kezdetben spontán, elemi betelepülést szervezett betelepítés követte, s ez komoly beavatkozást jelentett számos nemzeti kisebbség sorsába, ideértve a romákat is.

Röviddel a háború után Beneš elnök kiadta dekrétumát „a munkaerő mobilizálásáról”, ami tulajdonképpen megerősítette a háború idején érvényes munkakötelezettséget. Sok ezer ember ily módon kapott munkát. A szlovákiai romák a nyomor elől Csehországba menekültek, mert ott jutottak munkához. Csehországba kényszerítette őket a mezőgazdaság kollektivizálása is. Mint földnélküliek ugyanis nem léphettek be a szövetkezetekbe, a földtelenek szövetkezetébe sem. A magángazdaságok felszámolásával elveszítették hagyományos megélhetési lehetőségüket, a szezonális mezőgazdasági munkát.

A háború után hozzáláttak annak a koncepciónak a megvalósításához, hogy a rendkívül szegény romákat elűzzék hagyományos lakhelyeikről és Csehszlovákia egész területére szétszórják. Az akciót represszió és világosan megfogalmazott adminisztratív rendelkezések kísérték. Az egyik legproblematisabb az 1965-ös kormányrendelet volt „a romák szervezett széttelepítéséről”, ami a romatelepek likvidálásának a szlovák kormány által 1956-ban előkészített programjához kapcsolódott. A romákat kiűzték putrijaikból, és leplombált vagonokban Csehországba és Morvaországba szállították őket. A járásoknak kvótája volt arra nézve, hogy mennyi romát kell befogadniuk, elszállásolniuk, és mennyinek kell munkát adniuk. Több forrás szerint 1974 és 1989 között Csehszlovákiában még

érvényben volt a roma nők sterilizálására vonatkozó kormányjavaslat rasszista programja, amit Szlovákiában kezdeményeztek 1976-ban.²

A romák szervezett és irányított széttelepítése nemcsak Szlovákia és Csehország között folyt, hanem a cseh és morva városokból vidékre is. Bár a romatelepeken nyomor és írástudatlanság uralkodott, de léteztek olyan szabályok, amelyekhez mindannyian tartották magukat. Ezek betartása védte őket a közösségen belül és kívül is. A romák tömegeinek széttelepítése - akik különböző szociális és kulturális szinten levő társadalmi rétegekhez és kasztokhoz tartoztak - az eredeti kötődések, viszonyok szétszakítását jelentette. A mesterségesen előidézett roma migráció egy több évszázada megállapodott nemzet destabilizálását jelentette. Több cseh és morva városban (elsősorban Észak-Csehországban) „immigrációs magok” jöttek létre, amelyek a romák legproblematisabb rétegeiből alakultak ki. Ezek a szociálisan patológus gócek másokat is vonzanak, felszívják és megzavarják a stabil szlovákiai roma közösségeket. E manipulációk következményei ellen még hosszú évtizedekig kell majd küzdeni.

A cseh társadalom aggódik az újabb, Csehországba irányuló szlovákiai roma migráció miatt, és emiatt aggódik Nyugat-Európa is. 1992 augusztusában szociológiai felmérést végeztek a szlovákiai romák között, s a kiértékelt adatokból kitűnt, hogy a szlovákiai romák nem mérlegelték komolyan a Csehországba való költözést, mert tudták, hogy a csehországiak problémái is hasonlóak az övékhez.³ Ezzel együtt is megállapítható, hogy 1992 második felében, amikor a szövetségi állam szétválasztása tényre vált, az addiginál erősebb Szlovákiából Csehországba irányuló roma migráció volt érzékelhető.

Az 1993 augusztusában a roma közösség helyzetéről készült kormányjelentés szerint Csehországban 150-200 ezer roma él, nagy részüknek életmódja, értékrendje eltér a többségi társadalométól, és gyenge az alkalmazkodóképességük. A szakemberek szerint a romaprobléma a Cseh Köz-társaság jövőjére nézve nagy veszélyeket rejt magában. Nyíltan beszélnek a nehezen leszerelhető és elhárítható etnikai konfliktusok veszélyéről. Az említett kormányjelentés arra is figyelmeztet, hogy növekszik a romák gyűlölete a nem roma lakosság iránt.⁴

A cseh társadalom romákhoz való viszonya

A cseh társadalmat különösen 1990-1991 óta jellemzik *rasszista megnyilvánulások*, amelyeket a romáktól való félelem okozta szorongások váltanak ki. A romákkal kapcsolatos rasszista álláspont a többségi társadalom minden rétegében fellelhető. Bár a rasszizmus mindenekelőtt a romák ellen irányul, céltáblái lehetnek ázsiaiak, zsidók és színes bőrű egyének, sőt időnként „fehér” külföldiek is. A romákkal szembeni rasszizmus - amelyet a roma bűnözőktől való félelem táplál - spontán és szervezett formában egyaránt jelen van. Az a legmegdöbbentőbb, hogy faji türelmetlenségüket leginkább a fiatalok nyilvánítják ki. Az 1991 és 1993. közötti években 102 rasszista támadás történt, amely 8 ember halálát okozta. A rasszista támadások 1991 és 1994 között száz százalékkal növekedtek.⁵ Csupán 1993. január és augusztus között a rendőrség ötven olyan akciót tartott számon, amelyek a nemzetiségi kisebbségek ellen irányultak. Ezek során több mint 250 elkövető legalább 150 romát és tizenhat idegent támadott meg, köztük bolgárokat, kínaiakat, vietnamiakat.⁶ A romákkal szemben a rendőrök és a rendőriskolások sem túl toleránsak. Felmérések bizonyítják sokuk rasszista beállítottságát. A rendőriskola növendékeinek 40 százaléka nem volt biztos abban, hogy szükség esetén segítséget nyújtana-e roma gyerekeknek, és 10 százaléku határozottan állította, hogy nem. Tíz

jövendő rendőr közül kilenc szerint a romákat meg kell büntetni, esetleg ki kell telepíteni, nem pedig nevelni. A rendőrdiákok több mint 90 százaléka azt gondolja, hogy a cigányok maguk tehetnek arról, hogy megtámadják őket.⁷

A rasszista megnyilvánulások és támadások okait a szakemberek a következőkkel magyarázzák: 1. a közvélemény gyakran az agresszorok oldalán áll, és negatívan viszonyul a romákhoz; 2. a roma bűnözés tovább növekszik, és az emberek nem tartják elég hatékonynak az állam eddigi beavatkozását; 3. a rendőrség és a jog, a bíróságok nem tudják és gyakran nem akarják büntetni a rasszista megnyilvánulásokat és támadásokat; 4. az emberek továbbra is intoleránsak mindennel szemben, ami valamilyen formában eltér az átlagtól.⁸

A cseh jogrendszer hiányosságait sejteti az a tény, hogy a rasszista jellegű erőszakot eltérő mércével méri és bünteti. A skinheadek romaellenes akcióinak büntetésénél a lehetséges büntetések legenyhébbjeit alkalmazzák. Ezt bizonyítja számos olyan eset, amikor fiatalkorú rasszistákat a roma etnikum tagjai elleni erőszak miatt perbe fogtak és büntettek.⁹

A romakérdés legfrekvenciáltabb problémája a roma bűnözés. Nem szokták összekapcsolni a többi bűnözéssel, és arra sem szoktak rámutatni, hogy rasszista indítékú erőszakot túlnyomórészt a többségi népességhez tartozó egyének követnek el. Egyesek tapsolnak a bőrfejüknek, mások elítélik ugyan őket, de a tetteikért nem érznek felelősséget, míg a bűnözést a romák emberi sajátosságának tekintik.¹⁰ A rendőrség és a belügyminisztérium engedélyezi rasszista és fasiszta lapok kiadását, annak ellenére, hogy vannak rasszistaellenes törvények. A bőrfejük támadásait bagatellizálják, és tagadják, hogy rasszista motivációjú összecsapásokról volna szó.¹¹

A cseh társadalom túlnyomó többségének ellenszenvese a cigányok: száz ember közül csak egy bíz bennük. De a cseh lakosság más fajok és nemzetiségek iránt is bizalmatlan. Az 1994-es közvélemény-kutatások szerint a cigányokat nem akarja szomszédnak a megkérdezettek több mint 70 százaléka, és majdnem 90 százalékuk nem fogadná be a családjába. (A cseh társadalom a zsidókkal szemben is elutasító. Több mint 30 százalék nem akarja, hogy gyereke zsidóval házasodjon, és 20 százalék szomszédnak sem kívánja.)

Egy felmérés szerint a megkérdezettek 67 százaléka véli úgy, hogy az emberek egyes csoportjaira szigorúbb törvényeknek kellene vonatkozni, mint más csoportokra, s hogy bizonyos helyzetekben a többség érdekében korlátozni lehet a kisebbségek emberi jogait. Közéjük tartoznak a cigányok, akikkel szemben szigorúbb büntetőszankciókat követelnek a törvény előtti egyenlőség nevében. (Ezt kéri a visszaesőkre, a vietnamiakra, a menekültekre és a bőrfejúekre is.) A törvény előtti egyenlőség elvének ilyen ignorálása általában az emberek növekvő bűnözés miatti félelméből következik.¹²

Romát élettársul tízszer kevesebb ember választana, mint amennyien el tudják képzelni, hogy a földet földönkívüliek látogatják meg (összesen 4 százalék), 81 százalék pedig egyértelműen elutasítja. Az általános arány annak ellenére ilyen, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők rendszerint toleránsabbak velük.¹³ A cseh társadalom romákkal szembeni előítéletes türelmetlenségét bizonyítják azok az országszerte egyre szaporodó *diszkriminatív intézkedések*, amelyek éttermek, szórakozóhelyek, strandok, fürdők használatától tiltják el a romákat. A rendelkezéseket rendszerint magánvállalkozói és községi-városi önkormányzati szinten hozzák meg. Teszik mindezt annak ellenére, hogy érvényes az Emberi Jogok Alapokmánya, amely nem enged meg semmilyen diszkriminációt. A Cseh Köztársaság ezenfelül aláírta az ENSZ-egyezményt a faji diszkrimináció mindenféle formájának megszüntetéséről.¹⁴ A cseh közvélemény a romákról szerzett rossz

tapasztalatai miatt minden szinten gyorsan általánosít, kevés hajlandóságot mutat egyéni cselekedeteik alapján ítélni; ilyenkor egyes romák rendbontása, szabályellenes és törvényellenes cselekedetei miatt *a romákat kollektíve büntetik meg*.¹⁵

Önkormányzati szinten is *romaellenes intézkedések* születnek. Ennek mintapéldája volt az 1992 végén kihirdetett diszkriminatív *jirkovi rendelet*. Ebben a romák által legsűrűbben lakott északcseh területek városai szabályozni akarták a romák életét, a lakásokba való beköltözését, és korlátozni akarták mozgásszabadságukat. Beadványban követelték a kormánytól a kisebbségi törvény megalkotását (amelyet 1992 óta halogattak) és a család-törvény módosítását, továbbá hogy határozza meg az állandó lakhatás feltételeit, módosítsa a büntetőjogot és a szabálysértési jogot, s tegye lehetővé hogy a rövid idejű szabadságvesztéseket és kisebb büntetéseket akár az önkormányzatok is kiszabhassák. (Ezeket a feltételeket a cseh kormány nem teljesítette, és a parlament a jirkovi rendeletet érvénytelenítette.¹⁶)

Az önkormányzati képviselő-testületek különleges jogköröket kértek az „alkalmazkodni képtelen egyénekkal szemben”. Követeléseik között az állt, hogy ne adjanak cseh állampolgárságot anélkül, hogy ellenőriznék a büntetett előéletűek listáját (innen származik a cseh állampolgársági törvény büntetlen előéletűséget feltételként kiszabó diszkriminatív paragrafusa), és ne kérnék ki annak a községnek a véleményét, amelyben az illető lakni akar; hogy a családi pótlékot csak legfeljebb három vagy négy gyerekre adják ki; az önkormányzatok jobban beleszólhassanak a lakáspolitikába, különösen bírósági döntés nélküli kilakoltatás esetében; a szociális munkásoknak legyen nagyobb jogköre a szociális illetmények kiosztásánál.¹⁷

A cseh társadalom rasszizmusának mértékét tükrözik a *romaellenes pogromok* és azok társadalmi támogatottságának ténye is. A bőrfejű fiatalok (sokszor kiskorúak) 1991 óta folyamatosan, egyre növekvő számban különféle pogromokban vesznek részt, melyek közül több végződött már romák halálával.¹⁸ A pogromokat gyakran a rendőrség hallgatólagos beleegyezésével hajtják végre, és arra hivatkoznak, hogy mivel a rendőrség tehetetlen a roma bűnözéssel szemben, a lakosságnak (és különösen a bőrfejűeknek) joga van az önbíráskodásra.¹⁹ A romaproblematika „leggyorsabb megoldását” a radikális bőrfejűek javasolják. Egyik jelmondatuk, hogy „Csak a halott cigány a jó cigány”, és egyes csoportjaik egyenesen a romák kiirtását követelik. A romákkal szembeni erőszak alkalmazását minden hatodik állampolgár helyesli, s a jövő rendőreinek fele is inkább a romák büntetésének és kitelepítésének híve, fokozatos átnevelésükre nem lát esélyt.²⁰

A cseh értelmiségi körök gyakran foglalkoznak a cseh társadalom *romaellenes rasszizmusának okaival és formáival*, a rasszizmus elleni harc szükségességével. Josef Vohryzek, a téma ismerője szerint a rasszizmus, az idegengyűlölet, a bosszúvágy természetes, a tolerancia tanult, mesterséges emberi tulajdonság, ezért az oktatásban erre kell fektetni a hangsúlyt. A csehországi romaellenes rasszizmust az is jellemzi, hogy a cseh többség nem érez semmiféle felelősséget miatta. Holott Csehországban arra lenne szükség, hogy erősítsék a rasszizmussal szembeni ellenállást azért is, hogy a feszültség ne növekedjen tovább.²¹

Petr Příhoda 1993-ban a Lidové novinyban azt írta, hogy a rasszizmust Csehországban a romák magas bűnözési arányukkal és hangos életmódjukkal, a fehér lakosság pedig intoleranciájával váltja ki. A faji probléma megoldását abban látja, hogy a romák alkalmazkodjanak a többséghez, amely akkor toleránsabb lesz velük szemben. A cseh rasszizmus fő érve, hogy *a romáknak kell alkalmazkodniuk a többségi nemzethez*, hogy a problémát meg tudják oldani.

Ilyenfajta megoldást javasolt a neves cseh író, Ludvík Vaculík is, aki bekapcsolódott a vitába, és akinek érvei nagyon tipikusak.²² Kifogásolta, hogy a romavédő publicisták

általában megoldást nem javasolnak, „csak ugrándoznak a Demokrácia ikonja mellett”, és támadják azokat, akik e kérdés megoldásával próbálkoznak, mint például a cigánylakta települések polgármesterei. Követeli, hogy vizsgálják meg, miért romlott a közvélemény romákhöz való viszonya, és azt is követeli, hogy aki róluk ír, az egyúttal tegyen javaslatot a probléma megoldására is. Vaculík védelmébe vette a diszkriminatív cseh állampolgársági törvényt is, azzal érvelve, hogy ha az ötéves büntetlenség nehezen teljesíthető feltétel a romák számára, akkor az a romák rasszizmusa, nem a cseheké. Ők azok, akik eltérnek azon társadalom normáitól, amelybe be akarnak illeszkedni. Ha viszont nem akarnak, akkor el kell különülniük. Javaslat: mivel a romáknak a cigányélet szabadsága kell, akkor rossz terv az, hogy a lakótelepi lakosság közé szétszórva asszimilálják őket. (Az a roma, aki mindent eléget a lakásában, ami fából van, és továbbvonul, az parazita. Miért ne lenne az? A gyermekgondozási segélyből és a családi pótlékból élő családok parazita életmódot folytatnak!) Vaculík szerint a romáknak lehetőséget kellene adni arra, hogy településeket hozzanak létre, ahol szabadon élhetik saját életüket; ez nem lenne kötelező és erőszakos koncentráció. Így a két társadalom közötti határok átjárhatók lennének. A romáknak dönteniük kellene: vagy közöttünk, a mi házaikban, a mi normáink szerint élnek, vagy pedig rendezzék be a maguk természetes rendje szerint az életüket, de nem a mi házaik emeletein, hanem a szomszédságban. A romákkal való együttélés nehézségeinek okát a roma bűnözés jellegében, a roma társadalom büntetlenségében és a roma kultúrának a többségi társadalom kultúrájától való eltérő jellegében kereshetjük. Nincsenek pontos adatok a *roma bűnözésről*, s ha mégis vannak, akkor titkosak. A rendőrség és az igazságszolgáltatás is elismeri, hogy a romák számarányuknál gyakoribb bűnelkövetők. Egy felmérés szerint a megkérdezettek 45 százaléka fél a romáktól. A legkevésbé azok félnek tőlük, akik az északcseh területeken együtt élnek velük. Akik nem élnek velük együtt, azok jobban elfogadják a rasszista álláspontokat. Nemcsak a fehérek félnek a romáktól, hanem fordítva is, mert egyre több ellenük a fizikai támadás.²³

A roma bűnözés szakértők szerint felfogható többek között viszont-válasznak az őket ért támadásra: lopnak, nem tartják be a játékszabályokat. A többségi társadalom rasszizmusa patológikus viselkedést vált ki belőlük, így a roma bűnözésért a többségi társadalom is felelős.²⁴

A roma bűnözést az különbözteti meg a többitől, hogy százalékaránya magas, és alapjában véve nem rasszista; végrehajtása kevésbé átgondolt, és elkövetője könnyebben tetten érhető. Egyes becslések szerint a roma elkövetők sokkal kisebb mértékben kerülnek el a leleplezést és a büntetést, s ez a statisztikát az ő hátrányukra módosítja. A médiumok a roma bűnözést szuggesztív témának tartják. Az újra és újra ismételt adatok a roma bűnözésről a lakosságban olyan félelmet és tévképzetet keltenek, hogy aki bűnöző, az roma.²⁵

Egy rendőr szerint a romáknak nincsenek olyan erkölcsi korlátaik, mint a társadalom többi tagjának, de a bűncselekményeket szűkebb csoportjaik követik el. Munkanélkülivé is először a romák válnak. A kommunizmus alatt kaptak különféle segélyeket, kedvezményeket, ami demoralizálta őket; most ezeket nem kapják, és teljesen dezorientáltak, mindez nagyon növeli a bűnözési hajlamot. Leginkább lopásokban és betörésekben vesznek részt, de egyre több az erőszakos cselekmény is. Nem a régebben letelepült romákkal van probléma, hanem az újonnan Kelet-Szlovákiából jöttekkel. A legtöbb bűncselekményt ők követik el, mert áttelepülnek, és nincs munkájuk, nincs lakásuk. A kisebb városokban jobb a helyzet, mert ott ismerik egymást az emberek, jobb a természetes ellenőrzés, és a helyi társadalomban a romáknak is megvan a helye.²⁶

A roma bűnözés egyik oka a munkanélküliek magas aránya. Például Vsetínben 456 tartósan ott élő roma közül csak 11-nek van állandó munkája. Ezért a város vezetői a romakérdést településük egyik legégetőbb problémájának tartják.

A roma kultúra és értékrend főbb jellemzői. A romák gyökértelenek, mindig vándoroltak, s az erőszakos letelepítés, asszimilálás és széttelepítés szétzilálta, széttörte belső rendjüket. Saját rendjük helyett a külső világ rendjét kényszerítik rájuk, s ez konfliktusokkal jár. Bűnözésük részben tiltakozás e kényszerhelyzet ellen. A szétvert, megzavart kultúra és értékrend helyett nincs másik, maguk sem tudják, hova tartoznak. E rend törvényeit, normáit nélkülük alkották, így betartását nem érzik magukra nézve kötelezőnek.²⁷

A roma értelmiségiek szerint a bűnözés körükben magasabb arányú ugyan, de több évig el fog tartani, amíg ennek okai megszűnnek. Ezeket az okokat ők a romák szociális egyenlőtlenségében és alacsony fokú tanultságában látják, így több elnézést és türelmet kérnek számukra. A roma szervezetek nem képesek befolyásolni a roma társadalom viselkedését, bűnözését. A romák nem érzik, hogy tisztelniük kellene a „fehérek” törvényeit; „egyszerűbb számukra valamit ellopni”, mint végigjárni a munka-ügyi hivataluk kálváriáját.

A roma népesség körében az a nézet uralkodik, hogy „minek az iskola?”, hiszen a kommunizmus idején többet kerestek kubikusként, mint a főiskolát végzettek. Számukra a pénz a legfontosabb, a műveltség csak fölösleges kolonc. A romák szociálisan nem illeszkedtek be, és állandóan segítséget várnak el valakitől; ők alkotják a munkanélküliek legnagyobb tömegét, s ez önmagában is növeli a szociális bűnözést.

A roma értelmiségiek és a romaproblémák szakértői szerint a romák számára mindig egyszerűbbnek tűnt a felelősség nélküli vándorélet, mert nem voltak képesek ütközni más nemzetek és kultúrák törvényeivel és erkölcsével. Ezért a másik oldalon általában nem adják meg nekik a lehetőséget, hogy beilleszkedjenek a többségi társadalomba. A romák szükségszerűen veszélyben érzik magukat: a fehérek többen vannak, és övük a hatalom.²⁸

„A roma közösséget nem nagyon értjük. A roma hagyományok egyik jó ismerője elmondta nekem, hogy még a hagyományos roma mesékben is az áll, hogy az az igazi hős, aki a másikat becsapja, félrevezeti, kijátssza. A kisgyerekeknél ez be van kódolva.”²⁹

A romáknak fenntartott speciális iskola egyik romaszakértője szerint: „Tudomásul kell vennünk, hogy a romák évszázadokig más életstílusban éltek. Más a családi életük, mint a miénk. A saját természetes életstílusuk olyan mélyen van bennük, hogy amikor itt a tavasz, alig lehet őket az iskolapadban tartani. Ezt nem lehet semmilyen erővel megváltoztatni. A gyerekek, még ha számunkra elhanyagoltaknak is néznek ki, alapjában boldogok. Egyfolytában a szülőkkel élnek, és érzelmi kötődések hiányának esete azért, hogy a szülőknek ne lenne ideje a gyerekekre, a roma közösségben szinte soha nem fordul elő. Előfordul, hogy a roma gyerekek nagyon jól tanulnak, de a 15. életévvel fordulat következik: a lányok partnert találnak, gyakran terhesek lesznek, és vége a továbbtanulásnak. Ők azonban ezt nem érzik amorálisnak. A roma lányok sokkal hamarabb érnek, mint a fehérek. A legnagyobb szerencsétlenség a számukra, hogy erőszakkal széttörték és elvették szekereiket, és állandó helyre telepítették le őket, ahol ketrechen érzik magukat. Egészen más értékeket tisztelnek, mint a fehér társadalom, és ezt respektálnunk kellene. Egyelőre ez eleve arra ítéli őket, hogy konfliktusokban éljenek. Nincsenek olyan ambícióik, mint a többségi társadalomnak. Gondatlanok-gondtalanok, és a lopások segítik őket abban, hogy kényelmesebb életmódot folytassanak. Nincs annyi erkölcsi gátlásuk sem, mint a fehéreknek.

Impulzívak, és megtanulták, hogy a fehérnek, amelyik erősebb, valahogy túljárjanak az eszén. A társadalom egyáltalán nem ismeri őket, és végre azzal kellene foglalkoznia, hogy miért ilyenek.”³⁰

A romareakciók. A pogromok, a diszkriminatív önkormányzati intézkedések, a parlament által 1992 végén elfogadott állampolgársági törvény és feltételei miatt a romák képviselői és kisebb csoportjai nyomásgyakorló tevékenységekbe kezdtek. Ezek közé tartozik a Roma Petíciós Bizottság szóvivőjének, Jan Rusenkónak 1993. február 25-i akciója, mellyel a cseh kormánytól az állampolgársági törvény módosítását követelte. Petíciót küldtek a cseh kormánynak, és nyomatékuul még tüntettek is a kormány épülete előtt.³¹ Azt követelték, hogy a kormány és a parlament foglalkozzon a kialakult helyzettel; azonnal tiltsa be a rasszista és fasiszta csoportok tevékenységét; módosítsa az állampolgársági törvényt; büntesse meg azokat a polgármestereket, akik a jirkovi rendeletet elfogadták; fogadjon el törvényt a kisebbségek védelmére, és kormány szinten oldja meg a romaproblémát, romaszakértők részvételével. Ha a kormány nem veszi figyelembe a romák követeléseit, akkor a petíciós bizottság polgári engedetlenségre szólítja fel a romákat, és illegális harci egységeket szervez a roma polgárok védelmére a rasszista csoportokkal szemben. Ezt az ellenállást M. L. King mintájára, erőszakmentesen képzelnék el.

A roma önvédelmi erőszaknak több híve is van a roma vezetők, értelmiségiek között. Ivan Veselý roma szociológus szerint előfordulhat, hogy öt éven belül elkövetkezik a pogromok kora, és akkor faji háborúra kerülhet sor. A védekezés megszervezését a roma értelmiségiek veszik a kezükbe, és ebben segíteni fognak nekik a roma vállalkozók is. Nem kezdeményeznek semmit, de nem fogják tétlenül nézni az ellenük készülődő fehér erőszakot.³²

A hivatalos romapolitika és az állampolgársági törvény

A cseh kormány csak nagyon megkésve és kényszeredetten látott hozzá a romakérdés megoldásához. 1993-ban készítette el az első idevonatkozó hivatalos jelentést. Első tényleges szembesülése a problémával a Roma Petíciós Bizottság által 1993. február 25-én szervezett petícióátadás és tüntetés volt. A kormány hajlott a tárgyalásokra, és nagyobb aktivitást mutatott, mint amilyenre a roma vezetők számítottak.

A problémák sokasodtak, a kormány pedig még elő sem készítette a kisebbségi törvényt, nem is foglalkozott vele, mert számára a romaprobléma nem létezett. A cseh kormány képviselői többször is hangoztatták, hogy a polgári elvek alapján állnak, a polgári egyenlőség elve alapján foglalkoznak minden problémával. A szociális háló az önkormányzatok hatáskörébe tartozik, és nem hallgatnak a minisztériumokra. A minisztériumi hivatalnokok szerint a nemzetiségi probléma kezeléséhez sokkal több szociális munkásra és szakképzett közvetítőre lenne szükség. Képzésüket a Károly Egyetem fel is vállalta, és azóta több közvetítő működik országszerte.³³

Miután a kormány miniszterei 1993 novemberében megtárgyalták a cseh belügyminiszter tervezetét. *A bűnmegelőzés koncepciója és programja* címmel, bűnmegelőzési tanácsot hoztak létre. A tervezet tartalmazza az általános iskolákban bevezetendő változásokat is. Eszerint a tanároknak a problémás gyerekekkel különösen sokat kell foglalkozniuk, hogy ne legyen szükségük arra, hogy erőszakos cselekedetekkel valósítsák meg önmagukat. Ez a program, amelynek értelmében bűnmegelőző bizottságoknak kellene létrejönniük a járásokban, nehezen indult. A pedagógusokat is oktatják arra, hogyan járjanak el a problémás gyerekekkel, hogyan

töltsék ki szabad idejüket, és hogyan keressenek perspektívát azok számára, akik a kilencedik osztály után mindennemű oktatásból kikerülnek.³⁴

Ruml belügyminiszter 1994. áprilisi jelentése a Cseh Köztársaság biztonsági helyzetéről és a szaporodó interetnikus konfliktusokról szóló más belügyi anyagok, valamint a rasszista támadások halálos áldozatainak növekvő száma arra késztették a cseh rendőrséget és ügyészséget, hogy a bőrfejúek langyosan kezelt akcióit a továbbiakban a büntető törvénykönyv 260. paragrafusa szerint ítélik meg, amely paragrafus a fasizmus támogatására és propagálására vonatkozik, és kemény büntetéseket helyez kilátásba a faji és nemzetiségi gyűlölet szítói ellen.

Csehországban ugyanis az erőszakos rasszista akciókat a biztonsági szervek gyakran közönséges bűncselekményekként kezelik, és nem hangsúlyozzák faji hátterüket. Egy cseh rendőr szerint, aki a szélsőséges csoportok elleni küzdelmet vezeti, lehet, hogy azért van ez így, mert „még kevés a halott”³⁵ A faji konfliktusok agresszorainak többsége maga mellett érzi a közvélemény és a rendőrség támogatását. Ez megerősíti őket abban a hitükben, hogy „az igazságos bosszúállás” ideológiája helyes és általánosan elfogadott. Az említett két belügyi jelentés szerint ugyanis a rasszista indítékú konfliktusok a legnagyobb veszélyt jelentik az országra. Éppen ezért a bíróságnak egyértelműen és határozottan meg kell neveznie és el kell ítélnie ezeket.³⁶

A romák folyamatosan kifogásolják, hogy a kormány és a romák között nincs párbeszéd (aminek oka az is, hogy nincs egységes szervezetük, képviselőjük). Az iskolaiügyi minisztérium kidolgozott egy oktatási programot a kisebbségek számára, külön fejezet foglalkozik a romákkal. A minisztérium feltételezi a roma gyerekek létszámának növekedését, az óvodákban kilátásba helyezi a roma nyelv kisegítő oktatási nyelvként való használatát és felzárkóztató osztályok létrehozását a problémás diákok számára. A terv szerint az általános tantervbe be kell venni a roma kisebbség történelmének és kultúrájának oktatását. Előnyben részesítenék a roma fiatalokat a közép-iskolai felvételnél, bevezetnék a háztartásvezetési tantárgyat, főként a roma lányok számára, és lennének egyéves szakmai képzések is.

A tervek maradéktalan megvalósítását gátolja, hogy nincs elegendő roma nyelven oktató tanár. Egyetlen főiskolán folyik romatanárképzés, Ustí nad Labemben. Hiányzanak a probléma egészét ismerő közgazgatási szakemberek is.³⁷

A cseh kormány 1993-ban egy mellette működő Nemzetiségi Tanácsot hozott létre, amelyet önálló miniszter vezet, és amely minden csehországi nemzetiség érdekképviselői és bizonyos kérdésekben irányító szerve. Ebben a romáknak több képviselője is helyet foglal. A tanács egyik romákkal foglalkozó szakértője, Hana Frištenská szerint a kormánynak gondoskodnia kell arról, hogy a járási hivatalokba a roma lakosság számára külön tanácsadó kerüljön. Ezzel sokat lendíthetnének a helyzeten, de illúzió lenne azt hinni, hogy a romaproblémát belátható határidőre meg lehet oldani. Az egyetlen, amit tehetnek: támogatják őket abban, hogy maguk határozzák meg magukat a társadalmon belül, és hogy ebben senki se korlátozza őket.

Az állampolgársági törvény. 1992 végén az akkori cseh főügyész elkészített egy „migrációellenes törvényjavaslatot”, mely szerint a migrációban résztvevőket különleges helyzetbe hozták volna. A törvénytervezetet rasszistának nevezték, mert a „cigány migráció” fogalmára épült, és szelektíve büntette volna az embereket aszerint, hogy hol élnek. A képviselők elutasították ugyan a javaslatot, de 1992. december 29-én elfogadták azt az állampolgársági törvényt, amelyre hivatkozva mégiscsak a jirkovi rendelet szellemében léptek fel a romákkal szemben. A tiltakozások hatására a kormány kicsit visszakozott, és hajlandónak mutatkozott arra, hogy állandó tartózkodási engedélyt adjon azoknak a külföldi állampolgároknak, akik legálisan

laktak a Cseh Köztársaságban már az államszövetség felbomlása előtt, s nem kell ötéves büntetlen előéletet igazolniuk (ami egyébként az állandó tartózkodási engedély feltétele).³⁸

1993. január 1-jétől a két köztársaság között olyan kétoldalú egyezmény lépett életbe, amely a volt föderáció állampolgárainak szabad mozgást biztosít az egykori föderáció egész területén. Ezt az egyezményt a roma-probléma és az állampolgársági törvény kapcsán módosítani kellett.

A közös állam kettéválása után egyes állampolgároknak (különösen a romáknak) automatikusan szlovák állampolgárságot adtak. Bár Csehországban éltek vagy ott is születtek, külön kellett kérvényezniük, mint az idegeneknek, a cseh állampolgárságot. A romáknak különösen bonyolult procedúrákon kellett átesniük, és az volt a legrosszabb számukra, hogy csak az kapott közülük állampolgárságot, aki öt évre visszamenőleg igazolta büntetlen előéletét. Ez a feltétel megegyezik azzal, amit a külföldi bevándorlókkal szemben alkalmaznak, azokkal, akik az adott területen soha nem éltek. Ezért volt alapja a törvénnyel szembeni azon gyanúnak, hogy megszületésétől azt a célt szolgálta, hogy olyan embereket fosszon meg az állampolgárságuktól, akik fajilag különböznek, vagy akiknek nehéz lesz munkát adni. Ezt sem megcáfolni, sem bizonyítani nem lehet egyértelműen. A cseh politika így felelősséget vállalt a következményekért.³⁹ Rusenko roma vezető szerint ez azon alkalmazkodásra képtelen romák ellen irányul, akiktől a kormány így akar megszabadulni. Hiszen minden harmadik roma büntetett előéletű.

Akik nem teljesítik a törvény egyes feltételeit, elveszítik jogukat arra, hogy a Cseh Köztársaságban, ahol születtek, legálisan maradjanak, s illegális betelepültekké válhatnak. Ez a tény ellentétben áll azzal a jelentéssel, amellyel az ország felvételét kérte az Európa Tanácsba: miszerint a volt Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság minden olyan állampolgárának, aki 1993. január 1-jén a Cseh Köztársaság területén élt, joga van az állampolgárságra. Családok tagjait cseh és szlovák állampolgárookra osztották, mert egyesek teljesítik a cseh állampolgárság feltételeit, mások nem. Mindez ellentétben van az Emberi Jogok Alapokmányával, és azt a gyanút kelti, hogy ilyen formában való elfogadása rasszista megfontolásból történt.⁴⁰

Hogy a romák közül ki az „idegen” és ki nem, problémává vált. Senki sem bizonyította be, mutatta ki, hogy mekkora a roma „szociális” migráció, és hogy egyáltalán létezik-e. A csehországi romák nagy része egyik napról a másikra állampolgárság nélkül maradt, anélkül, hogy erről tudott volna. Az 1993. január 1-jétől érvényes állampolgársági törvény ugyanis az állampolgárságot a születési hely alapján határozta meg. Aki Szlovákiában született, és így a szlovák anyakönyvekbe került bele, az szlovák állampolgár lett. Becslések szerint a kettőszázezres csehországi roma lakosságnak alig több mint egyharmada született Csehországban. A többiek Szlovákiában születtek, vagy a második világháború utáni években jöttek ide, vagy a későbbi állampárti intézkedések nyomán. Mindezeknek előbb kérni kellett a szlovák állampolgárság alóli felmentést, ami nem könnyű dolog. Ráadásul az állampolgárság megadásának feltételei között van az ötéves visszamenőleges büntetlenség, aminek a roma férfiak nagy része nem felel meg. Ez az elegáns bürokratikus diszkrimináció egy éjszaka alatt több tízezer romából csinált szlovák állampolgárt, akiknek ugyan még nincs szlovák papírja, de csehszlovák papírjaik már érvényüket veszítették.⁴¹

A Roma Demokratikus Kongresszus szóvivője szerint a Cseh Köztársaságban mintegy 250 ezer roma él, bár a népszámláláskor csak 33 ezren vallották magukat annak. Rusenko szerint megközelítőleg 75 ezer roma nem teljesíti az állampolgársági feltételt. Beszélnek arról is, hogy van egy speciális lista, amely a végletes mértékben alkalmazkodóképtelen romákat tartalmazza (számuk 6 ezer körül van), akik

semmiképpen nem kaphatnak cseh állampolgárságot. A kongresszus az alkotmánybírósághoz fordul az állampolgársági törvény miatt, mert az diszkriminálja a romákat, és ha kell, akkor az európai intézményeket is segítségül hívják.⁴²

Az USA Kongresszusának az európai biztonsági kérdésekkel foglalkozó bizottsága 1994 őszén megállapította, hogy a cseh állampolgársági törvény nem veszi kellőképpen figyelembe a kisebbségek jogait. Az Európa Tanács főtitkárának helyettese, Peter Leuprecht szerint pedig e törvény következményei többek között jelentős számú romát érintenek, akik így állampolgárság nélkül maradnak. A bírálók szerint az állampolgársági jog ellehetetlenítéséről van szó, ami mind a cseh törvényeknek, mind a nemzetközi gyakorlatnak ellentmond. Aggodalmukat fejezték ki, hogy a Cseh Köztársaság veszélyes precedenst teremthet más országok számára.⁴³ A cseh kormány nemrégiben százyolcvan fokos fordulatot tett az állampolgársági törvényt illetően, amikor egyetértett a törvény módosításának szükségességével. A javaslat megszünteti az ötéves büntetlen előélet feltételét azon szlovák állampolgárok számára, akik 1992. december 31. óta Csehországban élnek. Klaus miniszterelnök 1995 februárjában még elutasította a törvény bármiféle hazai és külföldi bírálatát, és a Baloldali Blokkon kívül minden képviselő visszautasította azt a vádat, hogy az romák elleni diszkrimináció lenne. Még a cseh alkotmánybíróság is kinyilvánította azt a meggyőződését, hogy a törvény megfelel minden nemzetközi standardnak.

A Cseh Köztársaságot három évig bírálták hazai és külföldi szervezetek, köztük az USA Kongresszusa, az Európa Tanács és az EBESZ. Az, hogy három évig nem módosították a törvényt, a kormány merevségét tükrözi. A cseh kormány az események után kullog, és csupán tűzoltó munkát végez minden, a romaproblematikát érintő kérdés megoldásában.⁴⁴

A cseh parlament képviselőháza az 1996. május végi választások előtti utolsó ülésén elfogadta az állampolgársági törvény módosítását. Ez megkönnyíti a cseh állampolgárság megszerzését azoknak a szlovák állampolgároknak, akik tartósan Csehországban élnek, és akik a szövetség szétválásakor nem választhatták a cseh állampolgárságot, mert nem teljesítették az ötéves büntetlenség feltételét. A törvény egyúttal kiküszöböli, hogy előfordulhasson az a helyzet, hogy valakinek nincs semmilyen állampolgársága.

A nemzetközi szervezetek két tanulmányt is készítettek arról, hogy mindez milyen problémákat okoz. Az egyik lényege, hogy elejét kell venni a hontalanság helyzetének. Az Európa Tanács idevonatkozó tanulmánya meglepetését fejezi ki, hogy az állampolgárság megadásának egyik kritériuma az volt, hogy 1969-ben melyik köztársasághoz tartozott az illető. Szerintük az állandó lakhelynek kellene az általános kritériumnak lennie. A komoly problémát azonban az jelentette, hogy az állampolgárság választásához kiegészítő feltételeket csatoltak. Az ötéves büntetlenség éles kritikát váltott ki, mert nehezen összeegyeztethető a jogállamiság elveivel, a diszkrimináció tiltásával.

A cseh kormány hivatalos álláspontja és a cseh kommentárok sok mindent felhoztak védekezésül, ezek egyik gyöngyszeme volt, amikor az Európa Tanácsot azzal vádolták, hogy érzéketlenül közelíti meg a cseh és a szlovák államiság specifikus jegyeit, és ugyanilyen érzéketlenül közelít az egész közép-európai régió sajátosságaihoz. Szerencsére a parlament jobban tiszteletben tartotta a nemzetközi közvéleményt.⁴⁵

A romaprobléma megoldásának útjai

Az egyik, talán legvalószínűbb út a *romaemancipáció*, ami Csehországban is egyre gyorsabb ütemben folytatódik a jövőben. A roma bűnözés kulcskérdése az *iskola utáni munkába állás lehetősége*. Ehhez Emil Ščuka roma vezető szerint kell bizonyos represszió, de csak pozitív program kíséretében, máskülönben eredménytelen marad. Ezt befolyásolja a *romák oktatása*. A roma gyerekek kilencven százaléka speciális iskolákból kerül ki, ahová akkor irányítják őket, amikor az első osztály után kiderül: nem tudnak csehül. Ez ugyanis nem az anyanyelvük. A roma gyerekek sokkal inkább szociálisan elmaradottak, semmint mentálisan retardáltak. Gyakran a családot kell helyettesíteni az iskolának. A családi környezet ingerszegény, és az iskolai oktatás iránt a szülők szinte semmilyen érdeklődést nem tanúsítanak. A gyerekeket nem nevelik, nem készítik fel otthon. Sokat hiányoznak, és az iskolán kívül bűncselekményekben vesznek részt. A környezetben, amely őket elutasítja, rosszul érzik magukat, és erre ellenállással reagálnak. A nyelvi korlátok miatt nem értenek sok dolgot, ami a fehér gyerekek számára azonnal és automatikusan érthető. *A romák nem akarnak saját iskolát, mert félnek a még nagyobb izolálódástól.*⁴⁶

A megoldás keresése során felmerült a *roma népességnek a többségi nemzettől való elkülönítése*. Ez leggyakrabban az emberijog-védő mozgalmak és a roma szervezetek tiltakozását váltja ki. Ezzel együtt is vannak olyan cseh városok, ahol ezzel kísérleteznek. Így például Most városában egy Chanov nevű telepre kétezer romát telepítettek össze, és élükre, mintegy vajdaként, egy roma vállalkozót állítottak, aki bérlő a telepet, és felügyel az ottani roma lakosságra, irányítja őket. A kísérlet több-kevesebb eredményességgel működőképesnek nevezhető, de számos emberi és anyagi problémával küzd.⁴⁷

A roma közösségnek, a *roma társadalom szerveződésének* is fontos szerepe van a romakérdés megoldásában, hiszen a romák együttműködése nélkül a problémát nem lehet megoldani. Egyelőre azonban szervezetlenek, és országos szinten nem is képesek magukat megszervezni; ritkán, helyi települési szinten ez sikerül nekik. Politikai képviselőiket leginkább csak önjelölt személyek, személyiségek, a nagyon kevés és széthúzó értelmiségi vállalja, akik gyakran egymással is rossz személyes viszonyban vannak.

A roma politikai szervezetek több fontos kérdésben nem egységesek. Így például abban, hogy a romaproblémákat milyen eszközökkel kell megoldani. Vannak, akik az önvédelmi erőszakot is elfogadják, vannak, akik ezt határozottan elutasítják. A baloldali és liberális politikai pártokhoz és szervezetekhez közel álló roma értelmiségiek inkább a békésebb eszközöket támogatják, mint a radikalizálódást, a háborúviselés meghirdetését.

Az 1992-es választások óta csak egy roma nemzetiségű képviselő van a parlamentben, aki a Baloldali Blokk képviselője és a Romák Demokratikus Szövetségének (Demokratický svaz Romů) tagja. Csak az 1992-es választások után került sor arra, hogy minden roma szervezetet a Roma Demokratikus Kongresszusban (Romsky demokratický kongres) fogjanak össze.

Problémáik nagy részét a romáknak maguknak kellene megoldaniuk, mert nem bíznak a fehérekben. Sok roma kezdeményezés született, de egyik sem hajlandó részt venni a bűnözés megelőzésében. Nem akarnak egymással konfliktusba keveredni.⁴⁸

A szövetségi állam felbomlása óta az ötszázalékos klauzula miatt nem jut be egyetlen roma szervezet sem a parlamentbe. A Roma Polgári Kezdeményezésnek (Romská Občanská Iniciativa, ROI, az eddigi legerősebb és legsikeresebb roma szervezet), amely 1990-ben a Polgári Fórummal együtt képviselőket juttatott be mindkét parlamentbe, 1993-ban csak háromszáz tagja volt Csehországban. Ráadásul a szabályaik szerint a párt funkcionáriusa nem lehet büntetett előéletű. Az elnök (Emil

Ščuka) szerint az ROI nem lesz többé politikai párt, hanem olyasmivé kell átalakulnia, mint az Amnesty International roma formája. A politikai párt mint szervezeti forma nem vált be. Jan Rusenko, aki a cseh kormányra nyomást tudott gyakorolni, és aki a Petíciós Bizottságot vezeti, saját bevallása szerint nem vezetője a saját nemzetének, hanem csak tolmácsolja a nézetüket, véleményüket. Több roma szervezet önjelöltnek nevezte őt. A jövőt abban látja, hogy a romák helyi szinten saját soraikból nem formális tanácsokat alakítanak ki, és így fognak együttműködni a helyi hivatalokkal és az államigazgatással.

Ivan Veselý roma szociológus, a Roma Demokratikus Kongresszus radikálisnak mondható titkára elutasítja az összes roma vezető politikai stratégiáját. Azt sem tartja helyesnek, hogy más pártokban legyenek, mert a romák nemcsak bőruk színével, hanem gondolkodásmódjukkal is különböznek a fehérektől. Ami a fehéreknek normális, az a romáknak abszurd, és fordítva. A roma politikai pártnak azzal kellene védenie a saját nemzetét, hogy a polgári társadalom elérését szorgalmazza. Annak azonban figyelembe kell vennie, hogy más etnikai csoport a roma, másként gondolkodik, más a kultúrája. A romaproblematika megoldásának a roma társadalmon belüli szociális, gazdasági és kulturális egyenlőtlenségből kellene kiindulnia. Meg kell teremteni a feltételeket a romák egyenjogúsításához, de nem lehet nekik semmit sem megparancsolni, utasítani. A romáknak maguknak kell elfogadniuk azt a gondolatot, hogy a társadalomba integrálódni kell, és összhangba kell hozni az új igényeket azzal, ami a romát romává teszi.

Karel Holomek mérnök 1990 és 1992 között a cseh parlament képviselője volt a Polgári Mozgalom színeiben. Most a Romák Morvaországi Szövetségében tevékenykedik (Moravský svaz Rom), amely politikai ambíciók nélküli szervezet. Szerinte fölösleges a romáknak külön politikai szervezetet létrehozni, mert az ötszázalékos klauzula miatt nincs esélyük a parlamenti képviseletre. Sokkal jobban járnak, ha más pártok soraiban politizálnak. A Roma Demokratikus Kongresszus ugyan pozitív gondolatokra épül, de vezetői nem képesek magukat a szokásos demokratikus elvekhez tartani. Túlságosan autoritáriusak és nincs legitimitásuk. Csak azok közé a romák közé jutottak el, akik már kikerültek a legrosszabból, de azokban a rétegekben, ahol a bűnözés nő, nagyon kicsik az eredményeik. A Romák Demokratikus Szövetségében - Nada Bačová szerint - a romáknak nincsenek politikára érett embereik, ezért nincs értelme a roma politikai szervezeteknek. Az ő szervezetük szociális tevékenységet folytat. Nem értenek egyet azzal, hogy problémáikat erőszakkal, fegyverrel a kézben oldják meg.

Az északcseh Ústí nad Labem városában létrehozták a Roma Kultúra Tanulmányozásának Intézetét (Ústav pro studium romské kultury), melynek segítségével megszervezik azon városok hálózatát, amelyeknek érdeke a roma-problematika megoldása. Fel akarják szólítani az északcseh városokat a csatlakozásra. Aki be akar lépni a szervezetbe, jelentést kell készítenie a romák helyzetéről, és le kell írnia, hogyan akarja ezt az adott város megoldani.

A roma társadalom szervezettségének alacsony szintjével függ össze, hogy a roma nemzeti ébredés, a roma nyelv és kultúra ápolására épülő *nemzeti-etnikai kisebbségként való önszerveződés* folyamata még csak a kezdeteknél tart. A maroknyi roma értelmiségi erőfeszítéseinek eredménye egyelőre néhány roma újság. Hiányzanak a szótárak, olvasókönyvek, tankönyvek. Törekvéseik közé tartozik a roma irodalmi nyelv kodifikálása és tankönyvek készítése.

1990 végén negyven roma író létrehozta a Roma Szerzők Szövetsége (Sdružení romských autor) nevű társaságot, ami a roma nyelv gyakorlásának fontos kezdete;

nagy tervük a Biblia roma nyelvű kiadása; a roma kulturális ügynökség a roma kultúra számára akar jobb feltételeket teremteni 49

*

A fentiek alapján megállapítható, hogy a csehországi romák problémái a helyi városi és községi önkormányzatok és közösségek szintjén teremtenek megoldásért kiáltó helyzetet. A többségi lakosság türelmetlen, radikalizálódik, és több önkormányzati vezető szerint már annyira elégük van a romákból, hogy a törvényekkel nem sokat törődve saját kezükbe akarják venni a megoldást, és az önbíráskodás különféle formáihoz fordulnak. Ezek közé tartoznak a bőrfejük akciói és a helyi csoportok romaellenes cselekedetei, valamint az önkormányzatok intézkedései, rendeletei is.

A többségi lakosság türelmetlenségét fokozza az az érzés, hogy „ők fizetik a romák szociális támogatását”, és hogy a központi szervek és az ország törvényei nem őket, a többséget védik, hanem a roma kisebbséget. A kormány bevallotta, hogy ez a probléma sem gyorsan, sem lassan nem oldható meg, sőt a távlatokat nézve is megoldhatatlan, ezért Csehországban várható a helyi etnikai háborúk számának növekedése, esetleg kiszélesedése, a lakosság egyes csoportjainak radikalizálódása, és a radikális politikai pártok megerősödése, mert a cseh társadalom számára a romákkal való együttélés mindennél súlyosabb problémát jelent.

JEGYZETEK

¹ Šlajchrt, Viktor: *Zbyla pv nich písnička. Na okraj pozorné studie o Romech v Osuětimi.* (Kis dal maradt utánuk. Az auschwitz-i romákról szóló tanulmány margójára.) *Respekt* 1994. 23. 15. Nečas, Tibor: *Osudy československých Cikánů za německé okupace a nadvlády.* (A csehszlovák cigányok sorsa a német megszállás és uralom idején.) *Střední Evropa* VII. 1992. 23. 117-129.

² Janyška, Petr: *Menšina a většina. Národnostní nesnášehvost v Československu.* (Kisebbség és többség. Nemzetiségi gyűlölködés Csehszlovákiában.) *Beszélgetés. Respekt* 1992. 1. 8-9. Sonneman, Toby F.: *Staré a nové nenávisti v nové Evropě: Romové po revolucích.* (Régi és új gyűlöletek az új Európában: A romák a forradalom után.) *Střední Evropa* VIII. évf., 1993. 27. 101-102.

³ Gjuríčová, Jitka: *Romové v Čechách. Začarovany kruh.* (A romák Csehországban. Elvarázolt kör.) *Respekt* 1992. 51. 6.

⁴ Šídlo, Jindřich: *Romové tady zůstanou.* (A romák itt maradnak.) *Respekt* 1993. 42. 4.

⁵ n. n.: *Koho lidé nechtějí.* (Kit nem akartak az emberek.) *Mladá Fronta Dnes* 1994. márc. 25.

⁶ jik: *Špatný vztah k Romům vede někdy až k rasovým útokům.* (A romákkal szembeni rossz viszony olykor rasszista támadásokhoz is vezet.) *Mladá Fronta Dnes* 1994. június 2.

⁷ Slonková, Sabina-Gallo, Roman: *Rasismus: Czech Made.* *Mladá Fronta Dnes* 1994. 8-9.

⁸ Uo., mint a 7. jegyzet.

⁹ Šídlo, Jindřich: *Bylo to v září a voda byla teplá. Státní zastupitelství stále zkoumá, kdo může za smrt Tibora Danihela v řece Otavě.* (Szeptemberben történt, a víz meleg volt. Az állami felügyelet még mindig azt vizsgálja, ki a felelős Tibor Danihel haláláért az Otava folyóban.) *Respekt* 1994. 2. 4-5.

¹⁰ Vohryzek, Josef: *Anatomie rasismu.* (A rasszizmus anatómiája.) *Respekt* 1993. 11. 2-3.

¹¹ n. n.: *Pozdní válka proti extremistům.* (Megkéssett harc az extremistákkal.) *Mladá Fronta Dnes* 1994. március 24.

¹² Schmartz, Martin: *Strach nesmí vést k účelovému zákonodárství.* (A félelem nem vezethet célzatos törvényhozáshoz.) *Mladá Fronta Dnes* 1994. március 25.

¹³ Slonková, Sabina-Gallo, Roman: *Čerto-bílé soužití.* (Fekete-fehér együttélés.) *Mladá Fronta Dnes* 1994.10-13.1993-ban a *Mladá Fronta Dnes* című napilap sorozatot indított, melyben az olvasók leveleit közlik „A romák és a többiek” címmel. Ebben az olvasók olyan vad rasszista véleményeket is kinyilvánítanak, mint hogy a romák genetikailag hibásak, ezért gyermekeiknek csak kis részét lehet integrálni a többségi társadalomba. Mások szeretnék őket az országból kitelepíteni, messzi vidékre elküldeni. Lásd: Baršová, Andrea: *Svoboda slova a nenávisti. Je prozíravé trestat slova vězením?* (A szó és a gyűlölet szabadsága. Körültekintő dolog a szavakat börtönnel büntetni?) *Respekt* 1993. 14. 11.

¹⁴ Felelősségre vonáskor a hivatalok (ügyészség, rendőrség, önkormányzatok) egymásnak utalják át az ügyeket, és rendszerint az önkormányzati vezető az, aki a végén azzal érvel, hogy az eset

- magánterületen, magántulajdonon történt, így az iparüzési törvény (živnostenský zákon) alapján nem lehet felelősségre vonni.
- ¹⁵ Kontra, Martin-Šídlo, Jindřich: Cikánům vstup zakázán. (Romáknak tilos a belépés.) *Respekt* 1994. 33. 4.
- ¹⁶ Jirkovban, a 19 ezres lakosú városban kb. 1200 roma él legálisan. Tényleges számukat kétszeresére teszik. A bűnözésben 30 százalékban részesednek, ami megfelel az északceh átlagnak. Itt lakótelepen élnek együtt a romák a fehérekkel. A romák többségének a fehérekétől eltérő életritmusa van, és egy részük nem tartja be a törvényeket. A város egyik vezetője szerint ha szigorúan betartják a törvényt, akkor a roma agresszivitással szemben teljesen tehetetlenek. Lásd erről Jindřich Šídlo: Skineti přídou na cikány. Severní Čechy na pokraji rasového konfliktu. (A bőrféjük jönnek a cigányok ellen. Észak-Csehország a rasszista konfliktus szélén.) *Respekt* 1992. 42. 7-8.
- ¹⁷ Šídlo, Jindřich: Etnický problém na severu Čech. (Etnikai probléma Észak-Csehországban.) *Respekt* 1992. 46. 4.
- ¹⁸ Brabec, Jan-Nová, Alena: Pogrom v Klatovech - dva roky poté. „Bylo to, jako když se křičí gól., (Pogrom Klatovyban, két évvel utána. „Olyan volt, mint amikor gólt kiabálnak.”) *Respekt* 1993. 7. 4-5.
- ¹⁹ A bőrféjük többféle csoportra oszlanak, akár a romaprobléma megoldását tekintve is. Vannak, akik gázkamrába, vannak, akik Szlovákiába vagy Indiába akarják a romákat visszaküldeni. Vannak, akik saját államot vagy autonóm körzetet akarnak nekik létrehozni. A mérsékeltbbek el akarják venni tőlük a gyermekgondozási segílyt, a szociális juttatásokat és a soron kívüli ingyen lakáshoz jutást. Rendelkezéseket akarnak a romák szaporodásának megállítására, akár sterilizációval is. Erről lásd Spurný, Jaroslav: Čekátú na konflikt. Policie údajně bezmocná. (Konfliktusra várakozva. A rendőrség állítólag tehetetlen.) *Respekt* 1991. 48. 8-9.
- ²⁰ Slonková, Sabina-Gallo, Roman: Černo-bílé soužití. (Fekete-fehér együttélés.) *Mladá Fronta Dnes* 1994. 10. 10-13.
- ²¹ Vohryzek, Josef-. Kořeny rasismu. (A rasszizmus gyökerei.) *Listy* XXIII.1993. 6. 23-24. Uő: Anatomie rasismu. (A rasszizmus anatómiája.) *Respekt* 1993. 11. 2-3.
- ²² Vaculík, Ludvík: Umíte číst a myslet, pánové? (Uraim, tudnak olvasni és gondolkodni?) *Respekt* 1994. 44. 14.
- ²³ Slonková, Sabina-Gallo, Roman: Černo-bílé soužití. (Fekete-fehér együttélés.) *Mladá Fronta Dnes* 1994. 11. 10-13.
- ²⁴ Janyška, Petr: Menšina a většina. Národnostní nesnášenlivost v Československu. (Kisebbség és többség. Nemzetiségi gyűlölet Csehszlovákiában.) Beszélgetés. *Respekt* 1992. 1. 8-9.
- ²⁵ Vohryzek, Josef Anatomie rasismu. (A rasszizmus anatómiája.) *Respekt* 1993. 11. 2-3.
- ²⁶ Brabec, Jiří: První jdou cikáni. (Először mennek a cigányok.) *Respekt* 1991. 52. 8-9.
- ²⁷ Janyška, Petr: Menšina a většina. Národnostní nesnášenlivost v Československu. (Kisebbség és többség. Nemzetiségi gyűlölet Csehszlovákiában.) Beszélgetés. *Respekt* 1992. 1. 8-9.
- ²⁸ Spurný, Jaroslav: Rasismus a kriminalita Rom. Romové se o sebe musí umět postarat. (A rasszizmus és a roma bűnözés. A romáknak maguknak kell tudniuk magukról gondoskodni.) *Respekt* 1991. 43. 6.
- ²⁹ ms: Při řešení romských problémů by měli pomáhat odbortíci. (A romaproblémák megoldásában szakembereknek kellene segíteniük.) *Lidové noviny* 1994. augusztus 28.
- ³⁰ Brabec, Jiří: První jdou cikáni. (Először mennek a cigányok.) *Respekt* 1991. 52. 8-9.
- ³¹ Šídlo, Jindřich: Romům došla trpělivost. Jsme nuceni přistoupit k nátlakovým akcím. (A romáknak elfogyott a türelme. Nyomásgyakorló akciókra vagyunk kényszerítve.) Beszélgetés Jan Rusenkóval. *Respekt* 1993. 7. 5.
- ³² Šídlo, Jindřich-Hořejší, Tomáš: Nezačneme jako první. Většina romských politiků zatím odmítá „sebeobrané násilí”, ale už se objevují jiné názory. (Nem mi kezdjük. A roma politikusok nagy része egyelőre elutasítja az „önvédelmi erőszakot”, de már vannak más vélemények is.) *Respekt* 1993. 11. 7-8.
- ³³ Holub, Petr-Šídlo, Jindřich: Tolerance nebo „Jirkovské řešení”. Moravští primátoři žádají odpověď vlády na romskou otázku. (A “jirkovi megoldás” avagy a tolerancia. A morvaországi polgármesterek követelik a kormánytól, hogy adjon választ a romakérdésre.) *Respekt* 1992. 50. 5.
- ³⁴ Holub, Petr: Čeští školáci jsou vedle britských dětí nejbrutálnější v Evropě. (A cseh iskolások a brit gyerekek mellett a legbrutálisabbak Európában.) *Respekt* 1994. 19. 4.
- ³⁵ Lásd a 7. jegyzetet.
- ³⁶ Šídlo, Jindřich: Prvých sedmnáct paragrafů 260. Obrat ve vyšetřování případu utopeného Roma v Písku. (A 260-as első tizenhét paragrafusa. Fordulat a Písekben vízbe fullasztott roma vizsgálatának ügyében.) *Respekt* 1994. 26. 4.
- ³⁷ Lásd a 33. jegyzetet.
- ³⁸ Brabec, Jiří-Šídlo, Jindřich: Zběsilost liberálů. (A liberálisok őrjöngése.) *Respekt* 1994. 40. 9.

³⁹ Lásd a 25. jegyzetet.

⁴⁰ Jarab, Jan: Slováci, Romové či Irokézové. (Szlovákok, romák vagy irokézek.) *Lidové noviny* 1994. augusztus 17.

⁴¹ Štencl, Richard: Na cestě k trvalému pobytu. Protiromské nálady nacházejí svůj výraz i ve slušných médiích. (Útban a tartós letelepedés felé. A romaellenes hangulatok kifejezésre jutnak a tisztességes médiumokban is.) *Respekt* 1994. 33. 2.

⁴² Jatník, Branislav: Vďaka nedôslednej legislatíve deportácie Rómov z Česka zrejme nebudú. (A következetlen regisztrációnak köszönhetően Csehországból valószínűleg nem deportálják a romákat.) *Národná obroda* 1994. július 2. 3.

⁴³ n. n.: O kritike Kongresu USA na adresu Česka. (Az USA Kongresszusának Csehországhoz címzett kritikájáról.) *Republika* 1994. október 26.

⁴⁴ Šidlo, Jindřich: Pěšky za vozem. Vláda souhlasí se změnou zákona o občanství. (Gyalogosan a szekér után. A kormány egyetért az állampolgársági törvény módosításával.) *Respekt* 1996. 8. 3.

⁴⁵ Baršová, Andrea: Konec zbytečného sporu. Parlament upravil zákon o občanství. (Vége a fölösleges vitának. A parlament módosította az állampolgársági törvényt.) *Respekt* 1996. 19. 2.

⁴⁶ Lásd a 26. jegyzetet.

⁴⁷ Šidlo, Jindřich: Druhý rok experimentu. Romskému sídlišti Chanov chybějí peníze. (A kísérlet második éve. A Chanov nevű roma településnek hiányzik a pénze.) *Respekt* 1993. 3. 6.

⁴⁸ Lásd a 26. jegyzetet.

⁴⁹ Gammelgaard, Karen: Vrátil Romům sebevědomí. Pokus o romské národní obrození. (Visszaadni a romáknak az öntudatukat. Kísérlet a roma nemzeti ébredésre.) *Respekt* 1991. 3. 15.

JUDIT HAMBERGER

The Situation of the Roma in the Czech Republic

The overwhelming majority of Roma living in the Czech Republic today settled there after 1945, either of their own will or under duress. At present there are about 200-250,000 Roma in Bohemia.

The Roma are internally differentiated and their cultures and values differ from that of the Czech population. Czech society has a long tradition of xenophobia and thus there are sharp ethnic conflicts between the two populations, which have led to sometimes fatal racist attacks against the Roma.

Official Czech Roma policies, despite a fear of ethnic war, usually react to events rather than having an overarching policy concerning the Roma. At times they even support the anti-Roma manifestations of the majority population. The citizenship law enacted by the Czech Parliament at the end of 1992, and amended in May 1996, falls into this category.

Majority society expects full assimilation and maximum accommodation from the Roma. They demand complete acceptance of the majority's culture and system of values, which even according to the official Czech Roma policy will be impossible for a long time to come. Thus, conflict is inevitable.

Roma emancipation has its tasks cut out, among others Romas have to organise themselves in the political sense. They also have to decide whether to assimilate or to organise themselves as an autonomous nationality.